

Мр МИРКО БАБИЋ

О ИСКОПАВАЊИМА У МАНАСТИРУ ТАВНА КОД БИЈЕЉИНЕ

(прва археолошка запажања)

Општи подаци

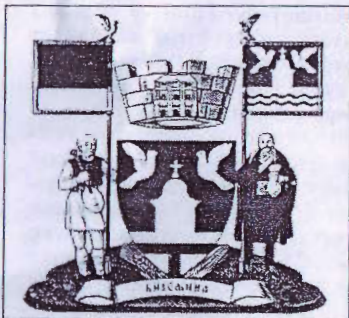
Манастир Тавна је духовно средиште области Семберије и Мајевце и убедљиво је најстарија сачувана грађевина у овој регији. (фот. 1). Налази се 25 километара југозападно од Бијељине у нижим зонама брдско-планинског предјела Мајевце. Данас је његов уобичајени назив Манастир Свете Тројице Тавна.

Данашњи изглед манастира Тавне

Ријеч Тавна настала је дисимилацијом сугласника према старијем правилнијем називу Тавна, исто као што се Манастир Ломница назива Ловница (или умјесто тамница - тавница, итд.). Данас се купола цркве овог српског православног манастира налази на грбу града и општине

Бијељина и тиме је поред чувара штита овог грба (синонимима српске племенитости кнеза Иве од Семберије и највећег српског гуслара Филипа Вишњића), Манастир постао основни симбол ове српске регије (прилог 1).

Грб града и општине Бијељина

ње у Манастиру Тавна. Разлоге за овакво стање треба тражити у познатој запостављању српских крајева у англисрпски расположеној турској, аустроугарској и титоистичкој управи, али и због наше сопствене немарности и индоленције.

Први се о прошлости Манастира Тавне позабавио 1898. године у сарајевском часопису "Источник" Василије Ђуковић, затим Петар Јовановић у листу СПЦ "Гласник" 1927. године, а потом су најобимнији чланак о овом Манастиру године 1948. објавили познати научници Миленко Филиповић и Ђоко Мазалић у "Споменику" САНУ¹⁾. Након овог чланка нешто више о остацима сликарства у Манастиру писао је др Здравко Кајмаковић у књизи о средњовјековном зидном сликарству БиХ, а познати црквени историчар др Душан Кашић објавио је кратак туристички проспект о Манастиру Тавни 1976. године.²⁾

Хипотезе о настанку Манастира

Вријеме настанка Манастира до сада није поуздано установљено будући да у писаним историјским изворима није пронађен сигуран податак, па је ова својеврсна мистерија разрјешавана различитим легендама. Ипак, најстарије спомињање Манастира Тавне у писаним историјским изворима налази се већ у XVI в. у турском попису Зворничког санджака из 1533. када се биљежи као црква, а по попису из 1548. г. као манастир.³⁾ Од сачуваних српских писаних историјских извора најстарији помен Манастира Тавне постоји у запису на маргини једног рукопи-

1) Василије М. Ђуковић, Манастир Св. Тројице "Тавна" у прошлости и садашњости, Источник XII, Сарајево 1898. г.

Петар Н. Јовановић, из прошлости манастира Тавне и верзија о скривници у њему, Гласник, Службени лист Српске православне патријаршије, VIII, Сремски Карловци 1927. г.

Др Миленко С. Филиповић и Ђоко Мазалић, Манастир Тавна, Споменик САН, XCIX, Одељење друштвених наука, Н. С. 1, Београд 1950, стр. 115-129.

2) Др Здравко Кајмаковић, Зидно сликарство у Босни и Херцеговини, Сарајево 1971. г.

Др Душан Кашић, Манастир Тавна, Београд 1976. г.

3) Адем Ханџић, Постапак и развитак Бијељине у XVI в., Прилози за оријенталну филологију, 12-13, Сарајево 1965.

сног Четворојеванђеља у Цетињском манастиру гдје се каже да је у Манастиру Тројице на ријечи Тамни умро владика зворнички Гаврило 1627. године.

Најстарије схватање о времену настанка Манастира Тавне у ученим црквеним круговима и у тадашњој српској историографији налазимо записано у Пећком и Троношком летопису, насталим у другој половини XVIII вијека. У њима се тврди да су Манастир Тавну подигли синови краља Драгутина - Владислав и Урошић почетком XIV в.⁴⁾

Краљ овог, дакле, вијековима увријеженог схватања, у једном тексту насталом у кругу Манастира у првој деценији XX в. од анонимног аутора, који је користио и др Миленко Филиповић за писање наведеног чланка, уопштено се каже да је Манастир Тавна из времена краља Драгутина. Пошто је овај српски краљ из династије Немањића далеко познатија историјска личност од својих синова, данас јавно мњење обично сматра да је Манастир Тавна задужбина краља Драгутина.

Занимљиво је да први писац о Манастиру Тавни у савременим часописима В. Ђуковић сматра, ослањајући се на народну пјесму, да је Тавну подигао Св. Сава са Николом Гаковићем, или да је то учинио хајдук Радивоје, брат Старине Новака. Пошто се овдје ради о томе да је св. Сава живио неколико вијекова прије помињаних личности, ово схватање можемо одбацити, а биљежимо га само као примјер етнолошких занимљивости. Међутим, др Филиповић је забиљежио да је код народа у околини Манастира најраспрострањеније и доста поуздано предање, да је Манастир нешто млађи од Папраће, те да је Тавну као задужбину подигао хајдук Грујо Новаковић у XVI в.

Значајан научник др М. Филиповић закључује да је манастир Тавна могао бити подигнут само "у другој половини XVI века"⁵⁾ када је манастир Троноша (1559), или Озрен (1558), затим Ловница (прије 1578), Возућа и Гостовић. Исто тако, и познати црквени историчар др Душан Кашић закључује да је "данашња манастирска црква... настала у другој половини XVI вијека у доба обновљене Пећке патријаршије"⁶⁾, иако наводи и да "народно предање, не без основа, приписује његов податак времену Немањића - тачније времену краља Драгутина (1276/1282-1316)"⁷⁾.

Моја археолошка истраживања Манастира Тавне, обављена у лето 1994. године, нуде поуздане доказе у вези са временом настанка овог здања. Аргументовано тврдим да су постојале три фазе у градњи Манастира. Најстарија фаза Манастира Тавна вјероватно је из XIV в., друга из XVI в. и времена хајдука Грује Новаковића, док је у трећој фази крајем прошлог вијека изведена мања интервенција и придодат је звоник, чиме је Манастир заокружио свој данашњи изглед (погледати скицу 1 са три основе Манастира).

О ископавањима унутра и око манастирске цркве

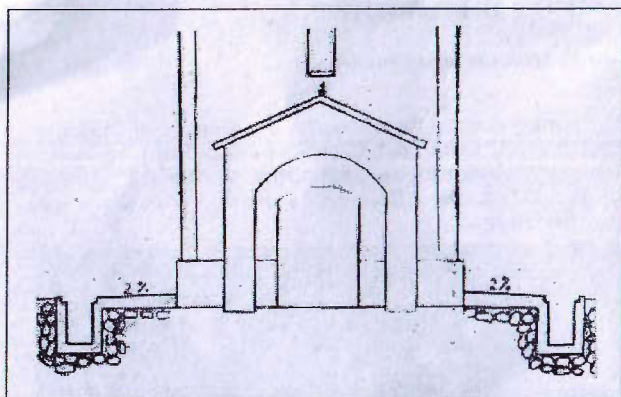
Никада раније у Манастиру Тавна нису извршена археолошка ископавања иако су више пута извршени разни земљани радови за које археолошки стручњаци нису знали. Разлози за ово су била објективне

4) Гласник друштва српске словесности, V 58.

5) М. Филиповић - Ђ. Мазалић, Нав. дјело, стр. 118.

6) Д. Кашић, стр. 2.

слабости и евидентно неповјерење црквених власти према тадашњим заводима за заштиту споменика. Тако се десило да су јула 1994. године за само три дана обављена комплетна ископавања земље и свих археолошких остатака до дубине од 50 до 60 цм, у унутрашњости манастирске цркве, а на то мјесто је стављен крупни шљунак ради хидроизолације. На исти начин прије неколико година ископан је "прстен" око цијеле манастирске цркве и ту је такође постављен шљунак као хидроизолација. На овај начин уништени су сви археолошки слојеви, и више нема могућности да се икада археолошки разријеше нека питања о Манастиру (скица 1.)

Шема
хидроизолације
около
манастирске
цркве

СТИЦАЈЕМ неких срећних околности, омогућено ми је да присуствујем ископавањима која су обављена од 19. до 23. јула 1994. године. Наиме, академски сликар мр Зоран Јездимировић је сазнао да неки грађевински радници врше земљане радове око Манастира. О томе је обавијестио предсједника СО Бијељина др Јована Војновића, који ми је предложио и омогућио да одем у Манастир ради археолошких испитивања. Тај кратак боравак тамо омогућио ми је да прикушим убједљиве доказе, који рјешавају тајну о времену настанка Манастира.

Ископавање унутрашњости цркве учињено је од стране приватног трговца и спонзора Манастира г. Матића из Лознице који је Манастиру Тавни понудио да бесплатно направи хидроизолацију. Још негдје 1990-91. године неуспјешно је покушао да заштити Манастир од влаге на тај начин што је опкопао темеље Манастира ровом ширине 2 метра и попунио га шљунком, а на спољној страни тог рова избетонирао је канал дубине пола метра за одвод воде. Наравно том приликом је уништио све археолошке слојеве и по исказима радника прекопао је 17 гробова чији су скелети накнадно сахрањени у правцу апсиде. Након тога је гарантовао да неће бити влаге, па су у унутрашњости цркве поставили малтер за нови живопис чиме су уништени сви остаци ранијег, више вијекова старог, фрескописања. Савремени фрескописац није био задовољан количином влаге, нарочито у олтару, па је опет у примјерној дискрецији обављено ноћно ископавање влажне земље у олтару и стављање крупног шљунка, што је онда све забетонирано. Због ових радова нестало је и оних слојева који су могли одгонетнути и тајну о

постојању скривнице и тајног пролаза из олтара, о чему говори и једна легенда и једна научна расправа. И послје овог, влага се и даље простирала на првих пола метра малтера у наосу да се нису могле сликати фреске. Спонзор Матић је кренуо да прекопа и посљедњи остатак археолошких слојева и потпуно изољује темеље цркве.

Дакле, када сам коначно стигао 19. јула 1994. године, свакако сам био запањен начином приступа овом првобитном културном добру. Радници су били већ започели скидање каменог патоса од полираног венчаца. Иза тога су кренули да одмах ископавају у једном слоју све до дубине 50 до 60 цм. Тражио сам наравно, да се прво покупи слој пијеска испод патоса, па да се чисти неки малтерни ниво који се налазио испод пијеска, и да се на уобичајени археолошки начин приступи истраживању унутрашњости Манастира. Богати спонзор Манастира напустио је изузетно нетрпељиво, јер је већ имао велике спорове са Заводом за заштиту споменика културе приликом сличних радова у Манастиру Трноши. На моје врло оштро реаговање да се мора археолошки пажљиво истражити унутрашњост Манастира, он је једноставно ултимативно запретио да ће прекинути посао и отићи у Лозницу. Знао је да ће игуманија Манастира морати да удовољи његовом захтјеву, што се и десило. Тог дана је послје свега пао велики лед (град), који је нанио знатну штету на манастирским објектима.

Могао сам даље само да посматрам радове и захваљујући неким разумним радницима у одсуству спонзора да понекад заглачам основу, направим пар скица и фотографија, да сакупим нешто материјала, те да опет дођем до врло значајних археолошких запажања. Овом приликом се очигледно видјело да у данашњем времену може да дође до запањујућег уништавања културних добара, а све из "добрих намера", али и из незнања. О оваквим пословима ријетко ко да икада сазна, а чак и надлежни епископ зворничко-тузлански Василије није имао тачан увид у ове радове и није могао обавијестити надлежне за заштиту културних добара.

Археолошка запажања о Манастиру Тавни

И поред свих отежавајућих околности, у току земљаних радова јула 1994. године запазио сам неколико значајних археолошких чињеница.

1. Констатовао сам, скоро са потпуном сигурношћу, да је слој унутар манастирске цркве био практично стерилан. Испод пода налазио се слој растресите сивомрке земље (слој првобитног хумуса) од 20 цм без археолошких налаза (сем неколико фрагмената бронзаног лима и парчића стакла, ексера који су били одмах испод пода и потичу из посљедње фазе доградње 1879-84. г.). Испод овог слоја сивомрке земље ишао је слој компактније стерилне жућкасте земље која је ишла ка здравници. Нисам био у могућности да направим мању контролну сонду којом бих дошао до здравнице и до коте дна темеља, али без обзира на то, може се сигурно закључити да је слој на моје изненађење био стерилан. Дакле, ништа није било од очекиваних темеља старије грађевине, ништа од грађевинског шута, остатака фресака, старијег гробља, гробница у цркви или сл. (Ту се у цркви налазио једино гроб владике Лонгина из 1972. г.).

2. Запазио сам да је испод савременог каменог патоса био слој пијеска, а испод њега још само слој малтерне подлоге за под из 1884. На овом малтеру дебљине 5-6 цм били су видљиви трагови утиснутих

плоча димензија 70-80 x 60-65 cm у трансепту цркве. Испод слоја малтерне подлоге мјестимично су налажени фрагменти бронзаног лима каквим је 1884. г. покривен Манастир, што значи да је овај малтерни под био из тог времена.

У овој трећој фази патос је направљен тако да је трансепт и егзонартекс остао издигнут 10 cm у односу на наос цркве. Из тог разлога наос, да би остао нижи, није имао слој малтерне подлоге него само набијену земљу.

Старији ниво пода било је немогуће уочити, па је изгледало као да није ни било ранијих слојева цркве да се нису појавила нова открића два непозната чеона зида. Након тога могло се са сигурношћу закључити да и није било старијих подова цркве, јер она једноставно никада није била знатније оштећена или толико напуштена да би се појавио слој шута, паљевине или нечег другог.

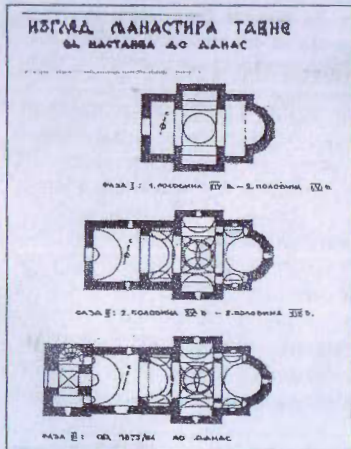
3. **Прво и капитално откриће** у овим ископавањима био је проналазак темеља зида и његова интерпретација и идентификација са чеоним зидом прве фазе Манастира. Наиме, ниједан истраживач до сада није могао претпоставити да ови други пиластри који су одвајали западни травеј нису били неопходни, него да су они у ствари преуређени од порушеног зида у пиластре, приликом доградње Манастира у другој половини XVI в.

Наиме, у току ових радова помињани радници су, сасвим непотребно обили влажни малтер до висине од пола метра са унутрашње стране, тако да ми је овај поступак омогућио да запазим да су прави пиластри, који су носили куполу, били рађени као и спољашњи зид Манастира од тесаних каменних квадера. Такође сам запазио да је први пар пиластара био онај гдје су сада мали помоћни улази у олтар, и да су они у првој фази Манастира одвајали источни травеј. Археолошки је констатован темељ ових пиластара, и запажено је да су врата мало укосо пробијена, тако да залазе у сјеверни зид источног травеја, што се не би десило да је првобитно стање било као данас (упоредити разлике између фазе 1. и фазе 2. на скици 2).

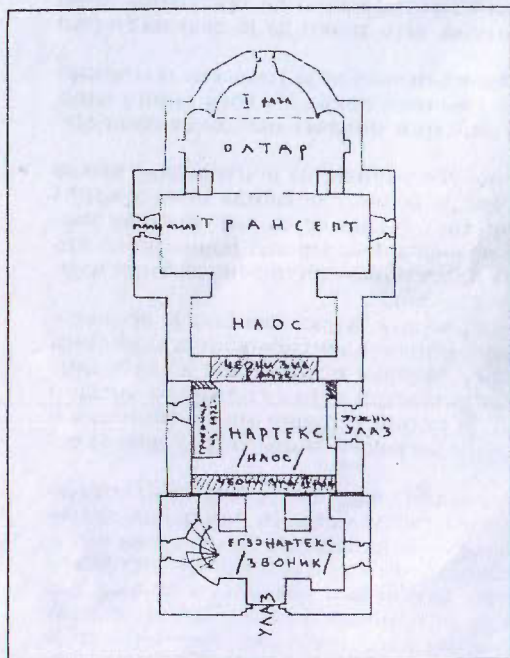
Запажено је да су сви темељи прве фазе рађени истовремено и да на њих сасвим правилно налијежу прецизно тесани каменни квадри, као и то да црквена грађевина никада није знатније рушена па презиђивана. Исто тако, уочено је да су ови темељи прве фазе рађени техником постаељања двије притесане дрвене греде на врху, а на њих су налијегали каменни квадри.

Чеони зид прве фазе имао је управо описаном техником рађен темељ, док чеони зид друге фазе поред звоника није имао оне отворе за греде па је идентификовано као зид друге фазе (погледајте скицу бр. 3).

Осим тога, потпуно је очигледно да је овај зид из прве фазе разграђен, а

Изглед Манастира Тавне од настанка до данас

Основа Манастира са уцртана ДВА НОВООТКРИВЕНА ЗИДА

остасти су преуређени у пиластре за ојачање зида, што је видљиво по томе што су празнине новонасталих пиластара попуњене опеком, док су оригинални пиластри зидани само од квадера. Исто тако, и лук изнад пиластара, као остатак бившег зида, другачије је профилације.

На основу изнесених доказа може се поуздано закључити да је Манастир у фази прије проширења у XVI в. имао своју средњовјековну фазу која је тако вјешто прекомпонована у другој фази тако да то до сада није било запажено, и дјеловало је као да је то све грађено у XVI в. Једино се још није могао истражити спољни угао поред чеоног зида прве фазе (осјенчена мјеста на скици бр. 3) усљед бетоноiranог зида гробнице и близине степеника јужног улаза, па једи-

но овај мали дио није откривен.

4. Сљедеће запажање се односи на откриће чеоног зида друге фазе, поред самог темеља звоника. Његов темељ је рађен без помињаних дрвених греда, па се само по томе детаљу, и мало по димензијама, разликовао од старије прве фазе Манастира. Наиме, истраживаче је највише збуњивао споља савршено исти изглед прве и друге фазе па се све до сада сматрало да је ово све дио јединствене црквене грађевине која је подигнута попут наведених аналогија у XVI в. То се првенствено читавало у истим димензијама и квалитету камених квадера, истом нивоу редова и истом пластичном испупчењу у висини доњег нивоа прозорских отвора.

Дакле, откриће овог другог чеоног зида показало нам је да је он разграђен усљед градње звоника, а дијелови сјеверног и јужног зида су попуњени опеком на исти начин као раније описани пиластри. Није се могло констатовати колико је био широк улаз у Манастир, јер је сачуван само темељ, без икаквих индикативних трагова. Поред овог темеља у последњем дозиравању (III фаза - скица 1), ископан је велики темељ за постамент звоника, тако да је руб разграничења био лако уочљив.

5. У III фази Манастира Тавне (од 1879-84. г. до данас) Манастир је добио данашњи познати изглед. За високи звоник (цијелом површином основе) ископан је огромни постамент - темељ звоника, а

слободни дио "приземља" звоника уређен је као егзонартекс, односно као нартекс ако се посматра цијела II фаза као наос цркве.

Занимљиво је да су радници по налогу споменутог спонзора прекопали до исте дубине и комплетан темељ - постамент звоника, што је у том тренутку било врло критично за стабилност грађевине, тако да се имао утисак да може доћи до рушења, јер се ударало директно у темеље.

Исто тако порушен је и чеони зид I фазе, као и зид II фазе (мада су доњи нивои темеља још остали) и сав простор је попуњен крупним шљунком тзв. "иберлауфом" преко кога су стављени пластична фолија, катран, жељезна мрежа и бетон.

Након овога, **више нема могућности** нити разлога икаквог даљег археолошког истраживања у манастирској цркви као и непосредној околини. Док су поново постављане камене патосне плоче, није уважен, ни на крају, приједлог да се бар на уобичајен начин различитом бојом камених плоча означи постојање и правац ова два зида I и II фазе како би сваки посјетилац имао тачне податке о историји ове древне српске светиње.

Закључак

Након изнесених археолошких запажања са ископавања у цркви Манастира Тавна јула 1994. године, можемо закључити, имајући у виду да су неповратно нестали археолошки слојеви у поменутом простору и да су ово посљедња археолошка запажања за овај простор, да су ипак постигнути задовољавајући резултати и да је учињено основно археолошко откриће везано за вријеме настанка Манастира.

Дефинитивно је разријешено да данашњи изглед Манастира није био одувик таква и да је звоник подигнут, тек 1884. г. Капитално откриће је то да црква без звоника рађена од правилних каменних квадера који споља дјелују као да је све рађено у једној фази, није настала од једном, него да има двије фазе (погледати поново скицу 1. и три фазе кроз које је прошао манастир Тавна).

Није се могло поуздано археолошки закључити да ли је I фаза Манастира са посебном техником израде темеља и зидана искључиво правилним квадерима, непобитно из прве половине XIV в. али сматрамо да након овог археолошког открића нема разлога да се не вјерује старим летописима који настанак Манастира Тавне приписују синовима краља Драгутина - Владиславу и Урошицу, од којих је први био херцег Славоније, а други обновитељ Манастира Ариље.

Археолошки је констатовано да је у II фази Манастира дограђен само велики нартекс, али тако зналачки, са употребом идентичних каменних квадера који су апсолутно опонашали изглед средњевјековне фазе. И раније су истраживачи непобитно доказали да ова грађевина потиче из друге половине XVI в. на основу бројних аналогича. Такође сматрамо да нема разлога да се не вјерује народном предању да је ову II фазу и доградњу Манастира извео помињани хајдук Грујо Новаковић.

На крају, након ових археолошких запажања, можемо казати да је археологија у највећој мјери задовољила очекивања и да је археолошким методом коначно разријешена мистерија око настанка Манастира Тавне, и нејасноће које у науци трају пуних стотину година.

Бијељина, 17. 08. 1995. год.